

TIJORAT BANKLARINING INVESTITSION FAOLLIGIGA TA’SIR ETUVCHI OMILLAR

Ibrohimova Lola Ibrohimovna

**“Trastbank” XAB “Bank iste’molchilari huquqlarini himoya qilish”
departamenti yetakchi mutaxassisi**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21449643>

Bugungi kunda iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishda investitsiyalar muhim strategik omillardan biri hisoblanadi. Investitsiya resurslarini shakllantirish va ularni iqtisodiyotning ustuvor yo’nalishlariga samarali yo’naltirishda tijorat banklari alohida o’rin egallaydi. Banklar moliyaviy vositachilik faoliyati orqali bo’sh pul mablag’larini jalb etib, ularni kreditlar va investitsiyalar shaklida iqtisodiyotning real sektoriga yo’naltiradi. Natijada ishlab chiqarish hajmi kengayadi, yangi ish o’rinlari yaratiladi hamda innovatsion loyihalarni moliyalashtirish imkoniyatlari oshadi.

O’zbekistonda so’nggi yillarda bank-moliya tizimini isloh qilish, banklar faoliyatini bozor tamoyillari asosida rivojlantirish, xususiy kapital ishtirokini kengaytirish va investitsiya muhitini yaxshilash bo’yicha keng ko’lamli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Ushbu jarayonlar tijorat banklarining investitsion salohiyatini oshirishga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, banklarning investitsion faolligi kapital yetarliligi, resurs bazasi, risklarni boshqarish sifati, makroiqtisodiy sharoit va davlat tomonidan tartibga solish mexanizmlariga bog’liq.

Tijorat banklarining investitsion faolligi iqtisodiy subyektlarning mavjud moliyaviy resurslarini daromad olish, kapital qiymatini oshirish va uzoq muddatli rivojlanishni ta’minlash maqsadida investitsiya obyektlariga yo’naltirish darajasini ifodalovchi iqtisodiy kategoriyadir. Mazkur tushuncha faqat investitsiyalar hajmini emas, balki ularning tarkibi, samaradorligi va risk darajasini ham qamrab oladi.

Bank tizimida investitsion faollik tijorat banklarining qimmatli qog’ozlar, korporativ loyihalar, davlat obligatsiyalari hamda boshqa moliyaviy aktivlarga yo’naltirgan mablag’lari orqali namoyon bo’ladi. Investitsiya faoliyatining samaradorligi bankning moliyaviy imkoniyatlari, investitsiya strategiyasi va risklarni boshqarish tizimiga bevosita bog’liq.

Tijorat banklarining investitsion faolligini baholashda quyidagi asosiy ko’rsatkichlardan foydalaniladi:

1-jadval

Tijorat banklarining investitsion faolligini baholovchi asosiy ko’rsatkichlar

Nº	Ko’rsatkich	Mazmuni	Baholash ahamiyati
1	Investitsiya portfeli hajmi	Bank tomonidan investitsiya obyektlariga yo’naltirilgan jami mablag’lar qiymatini ifodalaydi.	Bankning investitsion salohiyati va investitsiya faoliyati ko’lamini tavsiflaydi.
2	Investitsiya daromadliligi	Investitsiya faoliyatidan olingan sof daromadning investitsiyalar hajmiga nisbati.	Investitsiya resurslaridan foydalanish samaradorligini baholaydi.
3	Uzoq muddatli investitsiyalar ulushi	Jami investitsiyalar tarkibida bir yildan ortiq muddatga yo’naltirilgan investitsiyalar salmog’i.	Bankning strategik investitsiya siyosati va uzoq muddatli rivojlanish yo’nalishini aks ettiradi.

4	Qimmatli qog'ozlarga investitsiyalar ulushi	Investitsiya portfelida davlat va korporativ qimmatli qog'ozlarga yo'naltirilgan mablag'lar ulushi.	Portfelning diversifikatsiya darajasini hamda investitsiya risklarini boshqarish samaradorligini ifodalaydi.
---	---	---	--

Investitsiya portfeli hajmi tijorat bankining qimmatli qog'ozlar, korporativ investitsiyalar hamda boshqa investitsiya obyektlariga joylashtirgan jami mablag'lari qiymatini ifodalaydi. Ushbu ko'rsatkich bankning investitsiya faoliyati ko'lami va moliyaviy imkoniyatlarini baholashda asosiy mezonlardan biri hisoblanadi. Investitsiya portfeli hajmining o'sishi bankning investitsion faolligi ortib borayotganini ko'rsatsa, portfel tarkibining diversifikatsiyalashganligi investitsiya risklarini kamaytirish va daromadlilikni oshirishga xizmat qiladi. Mazkur ko'rsatkich bankning investitsion salohiyatini baholashda asosiy mezonlardan biri hisoblanadi. Shu sababli investitsiya portfeli hajmini aniqlashda quyidagi formuladan foydalaniladi:

$$IP = \sum_{i=1}^n I_i$$

Bu yerda

IP - investitsiya portfeli hajmi;

I_i - investitsiya portfelidagi i -turdagi investitsiya summasi;

n - investitsiya turlari soni.

Investitsiya daromadlilikligi investitsiya faoliyatidan olingan moliyaviy natijani ifodalovchi muhim ko'rsatkich hisoblanadi. Ushbu ko'rsatkich investitsiyalardan olingan sof daromadning investitsiyalar umumiy hajmiga nisbati orqali aniqlanadi hamda investitsiya resurslaridan foydalanish samaradorligini baholash imkonini beradi.

Investitsiya daromadlilikligi quyidagi formula asosida hisoblanadi:

$$ID = \frac{SD}{IH} * 100 \%$$

Bu yerda

ID - investitsiya daromadlilikligi, %;

SD - investitsiya faoliyatidan olingan sof daromad;

IH - investitsiyalar hajmi.

Uzoq muddatli investitsiyalar ulushi bank investitsiyalari tarkibida bir yildan ortiq muddatga yo'naltirilgan investitsiyalarning salmog'ini ifodalaydi. Mazkur ko'rsatkich bankning uzoq muddatli investitsiya strategiyasi, barqaror daromad manbalarini shakllantirish hamda kapitalni samarali joylashtirish darajasini tavsiflaydi.

Uzoq muddatli investitsiyalar ulushi quyidagi formula yordamida aniqlanadi:

$$UMIU = \frac{UMI}{IH} * 100 \%$$

Bu yerda

UMIU - uzoq muddatli investitsiyalar ulushi, %;

UMI - uzoq muddatli investitsiyalar hajmi;

IH - investitsiyalar hajmi.

Qimmatli qog'ozlarga investitsiyalar ulushi investitsiya portfelida davlat obligatsiyalari, korporativ obligatsiyalar, aksiyalar hamda boshqa moliyaviy instrumentlarga yo'naltirilgan mablag'lar salmog'ini tavsiflaydi. Ushbu ko'rsatkich bank investitsiya portfelining diversifikatsiya

darajasi, risklarni boshqarish sifati va qimmatli qog'ozlar bozoridagi faolligini baholashda muhim ahamiyatga ega.

Qimmatli qog'ozlarga investitsiyalar ulushi quyidagi formula orqali hisoblanadi:

$$QQIU = \frac{QQI}{IH} * 100 \%$$

Bu yerda

QQIU - qimmatli qog'ozlarga investitsiyalar ulushi, %;

QQI - qimmatli qog'ozlarga investitsiyalar hajmi;

IH - investitsiyalar hajmi.

Tijorat banklarining investitsion faolligi bankning ichki salohiyati hamda tashqi iqtisodiy muhit bilan chambarchas bog'liq. Investitsiya faoliyatining samaradorligi bankning moliyaviy barqarorligi, boshqaruv sifati, risklarni boshqarish darajasi, shuningdek, mamlakatdagi makroiqtisodiy sharoit va davlat siyosatiga bevosita bog'liq. Shu sababli investitsion faollik darajasini faqat baholash ko'rsatkichlari orqali emas, balki unga ta'sir etuvchi omillarni o'rganish orqali ham tahlil qilish zarur. Mazkur omillar bankning ichki imkoniyatlari va tashqi iqtisodiy sharoitlardan tarkib topadi.

Ichki omillar bankning o'z faoliyati natijasida shakllanadigan va bevosita boshqarilishi mumkin bo'lgan omillar hisoblanadi. Ular quyidagilardan iborat.

1. Bank kapitalining yetarliligi. Kapital yetarliligi bankning investitsiya faoliyatini kengaytirish imkoniyatlarini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Yetarli kapital bazasi bankka yirik investitsiya loyihalarini moliyalashtirish, yuzaga kelishi mumkin bo'lgan risklarni qoplash hamda moliyaviy barqarorlikni saqlash imkonini beradi.

2. Aktivlar sifati. Bank aktivlarining sifati investitsiya faoliyatining xavfsizligi va samaradorligiga ta'sir qiladi. Muammoli aktivlar ulushining ortishi bankning investitsiya imkoniyatlarini cheklaydi, yuqori sifatli aktivlar esa investitsion faollikni oshirish uchun mustahkam moliyaviy asos yaratadi.

3. Likvidlilik darajasi. Likvidlilik bankning qisqa muddatli majburiyatlarini o'z vaqtida bajarish qobiliyatini ifodalaydi. Yetarli likvid mablag'larning mavjudligi investitsiya loyihalarini moliyalashtirish imkoniyatini kengaytiradi, biroq ortiqcha likvidlik mablag'larning samarasiz foydalanilishiga olib kelishi mumkin.

4. Bank rentabelligi (ROA va ROE). Rentabellik bank faoliyatining moliyaviy natijadorligini tavsiflaydi. Aktivlar rentabelligi (ROA) va xususiy kapital rentabelligi (ROE) yuqori bo'lgan banklar investitsiya faoliyatini kengaytirish uchun ko'proq moliyaviy imkoniyatlarga ega bo'ladi.

5. Kredit portfeli sifati. Kredit portfelinining sifati bank investitsiya faoliyatiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Muammoli kreditlar ulushining yuqoriligi bankning daromadlilikini pasaytiradi va investitsiya resurslarining qisqarishiga sabab bo'ladi.

6. Korporativ boshqaruv. Samarali korporativ boshqaruv tizimi investitsiya qarorlarining asoslangan holda qabul qilinishini ta'minlaydi. Shaffof boshqaruv, ichki nazorat va auditorlik tizimining samaradorligi investitsiya risklarini kamaytirishga xizmat qiladi.

7. Risklarni boshqarish tizimi. Investitsiya faoliyati turli moliyaviy risklar bilan bog'liq bo'lganligi sababli ularni aniqlash, baholash va boshqarish mexanizmlarining samarali ishlashi investitsion faollikni oshirishning muhim shartlaridan biridir.

8. Raqamli bank xizmatlarining rivojlanganligi. Raqamli texnologiyalarning joriy etilishi investitsiya jarayonlarini tezlashtiradi, operatsion xarajatlarni kamaytiradi hamda investitsiya qarorlarini qabul qilish sifatini oshiradi. Zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanayotgan

banklar investitsiya faoliyatini samaraliroq tashkil etish imkoniyatiga ega bo'ladi. Biroq tijorat banklarining investitsion faolligi faqat ichki imkoniyatlar bilan belgilanmaydi. Ushbu jarayonga mamlakatdagi makroiqtisodiy vaziyat, davlat siyosati va moliya bozorining rivojlanish darajasi kabi tashqi omillar ham sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Tashqi omillar bank faoliyatidan tashqarida shakllanadigan bo'lib, investitsiya muhiti va banklarning investitsion qarorlariga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

1. Markaziy bankning pul-kredit siyosati. Pul-kredit siyosati bank tizimidagi likvidlik, kredit hajmi va investitsiya resurslari qiymatini belgilovchi asosiy omillardan biridir.

2. Asosiy stavka. Markaziy bankning asosiy stavkasi kredit va depozit foiz stavkalarining shakllanishiga ta'sir qiladi. Asosiy stavkaning pasayishi investitsiya faolligini rag'batlantirishi, oshishi esa investitsiya xarajatlarini ko'paytirishi mumkin.

3. Inflyatsiya. Inflyatsiya darajasining yuqoriligi investitsiya loyihalarining real daromadlilikini pasaytiradi va investitsiya risklarini oshiradi.

4. Valyuta kursi. Valyuta kursining keskin o'zgarishi xorijiy valyutada amalga oshiriladigan investitsiyalarning qiymati va rentabelligiga ta'sir ko'rsatadi.

5. YaIM o'sish sur'ati. Iqtisodiy o'sish sur'atlarining yuqoriligi investitsiya loyihalariga talabni oshiradi va banklarning investitsion faolligini rag'batlantiradi.

6. Investitsion muhit. Qulay investitsiya muhiti investorlar ishonchini oshirib, banklarning investitsiya operatsiyalarini kengaytirishga xizmat qiladi.

7. Soliq siyosati. Soliq imtiyozlari va qulay soliq tizimi investitsiya loyihalarining daromadlilikini oshirib, investitsion faollikka ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

8. Kapital bozori rivojlanganligi. Rivojlangan kapital bozori banklarga qimmatli qog'ozlar orqali investitsiya portfelini diversifikatsiya qilish imkonini beradi.

9. Xorijiy investitsiyalar oqimi. Mamlakatga jalb etilayotgan xorijiy investitsiyalar hajmining ortishi banklarning investitsiya faoliyatini kengaytiradi va yangi moliyalashtirish manbalarini yaratadi.

10. Qonunchilikdagi o'zgarishlar. Bank va investitsiya faoliyatini tartibga soluvchi qonunchilikning barqarorligi investitsion muhitning jozibadorligini oshiradi hamda uzoq muddatli investitsiyalar uchun qulay sharoit yaratadi.

Umuman olganda, tijorat banklarining investitsion faolligi ko'plab o'zaro bog'liq ichki va tashqi omillar ta'sirida shakllanadigan murakkab jarayon hisoblanadi. Shu bois investitsion faoliyatni rivojlantirishda mazkur omillarni kompleks ravishda hisobga olish muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Thoa T. T. K., Uyen Uyen N. T. Banking system reform and investment–cash flow relation: Case of a small transition economy // *Research in International Business and Finance*. – 2017. – Vol. 41. – P. 500–515. – DOI: 10.1016/j.ribaf.2017.04.038.
2. Levine R. Finance and Growth: Theory and Evidence // *Handbook of Economic Growth*. – Amsterdam: Elsevier, 2005. – Vol. 1A. – P. 865–934.
3. Global Banks' Spillovers to Emerging Markets: Macro to Micro Transmission. – arXiv preprint, 2025. – Available at: <https://arxiv.org/abs/2512.01132>.
4. Sultanov M. A. Improvement Ways of the Banks Investment Activity // *Journal of International Finance and Accounting*. – 2023. – №3. – B. 1–11.